

Witold Świątosławski

 <https://orcid.org/0000-0002-0236-0646>

Problem militarnej funkcji toporów późnośredniowiecznych wojowników Wielkiego Stepu

The Problem of the Military Function of the Axes
of the Late Medieval Warriors of the Great Steppe

Abstrakt: Topory późnośredniowiecznych koczowników Wielkiego Stepu nie doczekały się jak dotąd większej uwagi badaczy. Informacje o nich są skąpe. Nie ma żadnych ikonograficznych wizerunków. Jedynie Jan de Plano Carpini napisał w swoim tekście, że Mongołowie używali toporów do zabijania jeńców. W tekstach mongolskich znajduje

się informacja, że były one używane jako narzędzia pomocnicze podczas wypraw wojennych. Istnieje kilka zabytków archeologicznych, które czasami uważane są za topory nomadów. Ich bliższa ocena jest jednak w tym względzie negatywna. Dla późnośredniowiecznych wojowników Wielkiego Stepu topory nie stanowiły ważnej broni.

Słowa kluczowe: wojownicy Wielkiego Stepu, późne średniowiecze, topory, broń

W dotychczasowych studiach nad późnośredniowiecznym uzbrojeniem wojowników Wielkiego Stepu wyraźna jest dysproporcja zainteresowań poszczególnymi jego kategoriami. Jest już stosunkowo wiele opracowań podejmujących problematykę broni miotającej, siecznej, hełmów, osłon tułowi. Toporom nie poświęcono, jak dotąd, specjalnej uwagi. Niewątpliwie wynika to z wyjątkowej skromności informacji o nich, zawartych we wszystkich kategoriach źródłowych.

W źródłach pisanych znaleźć można kilka zaledwie wzmianek o toporach Mongołów. Jan di Piano Carpini, włoski franciszkanin, który z polecenia papieża Innocentego IV, jako jego poseł, dotarł latem 1246 r. do Centralnej Azji i spotkał się tam z chanem Gujukiem, w swej *Historii Mongołów*, w akapicie poświęconym uzbrojeniu, które powinni posiadać wojownicy mongolscy, wymienił „siekierę” (w oryginale: *securis*), dodając następnie: *i powrozy do ciągnięcia machin wojennych* (*The Texts...* 1903: 62). Należy więc uznać, że wspomniana przez Carpiniego „siekiera” była przez Mongołów traktowana nie jako broń, lecz narzędzie będące w zestawie wyposażenia wojownika w trakcie wypraw wojennych. Potwierdza to kontekst, w który wymieniony jest „topór” w *Tajnej historii Mongołów*, rodzimej,

mongolskiej kronice z 1240 r. Występuje on w zapisie wspominającym, że jeden z dowódców Czyngis-chana rozkazał zaopatrzyć swe oddziały w *siekierę, topór, piły i świdry* (*Tajna historia...* 1970: 177). Także Tomasz ze Splitu, autor trzynastowiecznej relacji o mongolskim ataku i podboju Węgier w 1241 r., napisał, że Mongołowie, przekraczając Karpaty, mieli ponoć ponad 40 000 ludzi uzbrojonych w „siekierę”. Maszerowali oni przed wojskiem i usuwali wszelkie przeszkody na drodze przemarszu. Król Węgier Béla IV, spodziewając się ataku mongolskiego, nakazał i osobiście nadzorował wykonanie zasieków blokujących przejścia przez przełęcz karpackie na wschodnich granicach królestwa. Mongołowie zasieki te zlikwidowali w ciągu zaledwie trzech dni (Świątosławski 2002: 35–36). Sformalizowanie wymogów niemilitarnego wyposażenia stepowych wojowników w narzędzia i sprzęty przydatne podczas wypraw wojennych spotykane było w tradycjach dawnych ludów Wielkiego Stepu. Według relacji chińskich wojownicy Kitanów, bezpośrednich poprzedników Mongołów na stepach centralnoazjatyckich, musieli mieć oprócz broni także: *młotek, szydło i krzesiwo* (Damdinsuren 1990: 89; Świątosławski 2008: 146).

Jan di Piano Carpini w swej relacji o „siekierach/toporach” wspominał jeszcze dwukrotnie. Opisując mongolskie sposoby atakowania twierdz, napisał m.in., że obrońców, którzy się poddali, dzielą na trzy grupy. Rzemieślników i przeznaczonych do niewoli pozostawiają przy życiu. Pozostałych „zabijają siekierą” (w oryginale: *securis*). Cztery zdania dalej, szczegółowo opisując organizację masowych egzekucji, podał, że dokonywano ich „obosiecznymi toporami” (w oryginale: *bipennis*) (*The Texts...* 1903: 65). W polskim przekładzie *Historii Mongołów* (autorstwa Stefana Młodeckiego) słowo *bipennis* przetłumaczone zostało błędnie jako „obosieczny miecz” (Jan di Piano Carpini 1993: 146). W słownikach łacińskich i literaturze bronioznawczej termin ten jest uznawany za oznaczający topór (być może z dwoma ostrzami) (Głosek 1996: 21–23). Przypomnieć w tym miejscu także należy, że „obosieczne miecze” w rękach wojowników późnośredniowiecznego Wielkiego Stepu były z pewnością wyjątkową rzadkością. Brak o nich wzmianek w źródłach pisanych. Ich przedstawienia nie występują w ikonografii koczowników. Kilka znalezisk tej kategorii długiej broni siecznej, pochodzących z terenów stepów, to zabytki obcej proveniencji o niejasnych okolicznościach odkrycia (Świątosławski 1996: 35).

Obecność w powyżej wspomnianych fragmentach relacji Jana di Piano Carpini terminów „siekiera/topór” (*securis/bipennis*) nie dowodzi uznawania przez Mongołów toporów za broń, a nawet za faktyczne narzędzia dekapitacji. Być może autor, nie będący naocznym świadkiem karania śmiercią przez nomadów (o tym nie napisał), podał nazwy narzędzi karni znane mu z jego europejskiego świata.

Symptomatycznym jest, że nie ma późnośredniowiecznych ikonograficznych wizerunków toporów ani na zabytkach powstałych w świecie koczowników

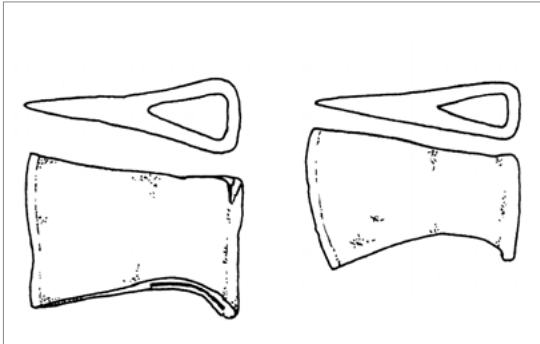

Ryc.1. Sylwetki wojowników z toporami. Chiny, dynastia Yuan.
Za: Bobrov, Khudyakov 2008.

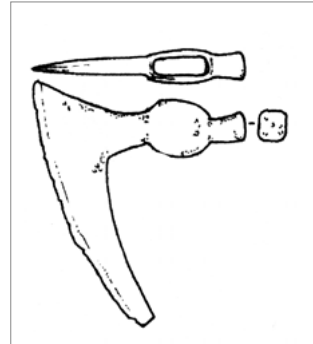
Wielkiego Stepu, ani w dziełach sztuki ich sąsiadów przedstawiających stepowych wojowników. Zarysy militariów zaczepnych, głównie szabli, łuków, noży, widoczne są np. na antropomorficznych połowieckich posągach kamiennych oraz na centralnoazjatyckich rytach naskalnych. Brak jednak wśród nich toporów. Jedynie L.A. Bobrov i Ju.S. Chudjakow w swej monografii późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego uzbrojenia koczowników Centralnej Azji i południowej Syberii zamieścili kilka rycin przedstawiających wojowników z toporami, nie podając jednak argumentów za ich interpretowaniem jako wojowników stepowych (Bobrov, Khudyakov 2008: ryc. 104). Jedynym, co wiąże te wizerunki ze światem nomadów, jest ich pochodzenie z Chin pozostających w latach 1279–1368 pod panowaniem mongolskiej dynastii Yuan. Widoczni są na nich mężczyźni w chińskich, a nie mongolskich ubiorach, trzymający topory o wachlarzowatych żełęczach, umieszczonych na długich drzewcach (ryc. 1). Nie ma przesłanki, która mogłaby wspierać hipotezę, że toporów takich mogli używać koczownicy.

W przeciwieństwie do relacji pisanych i przedstawień ikonograficznych nieco więcej jest archeologicznych znalezisk toporów, w przypadku których sformułowano przypuszczenia o związku z późnośredniowiecznymi ludami Wielkiego Stepu.

Południowosyberyjskim toporom, interpretowanym jako militaria koczowników, wspomniani już wyżej L.A. Bobrov i Ju.S. Chudjakow poświęcili cały rozdział. Zdecydowana ich większość pochodzi jednak z czasów nowożytnych i zdaniem autorów są one śladem wpływów ruskich, a może nawet zostały zrobione rękoma rosyjskich kowali (Bobrov, Khudyakov 2008: 326). W trzech tylko przypadkach można ewentualnie rozważyć możliwość ich późnośredniowiecznej proveniencji.

Ryc. 2. Topory. Południowa Syberia (Rosja).
Za: Bobrov, Khudyakov 2008.

Ryc. 3. Topór z „lasostepowego Ałtaju” (Rosja). Za: Bobrov, Khudyakov 2008.

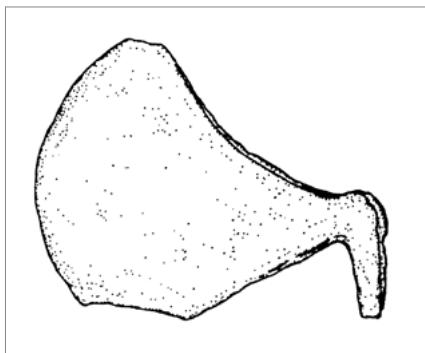
Dwa, bardzo zbliżone prostotą trapezoidalnej formy, niewielkie okazy bez brody o długości całkowitej 13 cm, z których jeden odkryto na stanowisku Sojan-see w kotlinie Minusińskiej, drugi zaś w Czerdat nad rzeką Czulyłm w Kraju Krasnojarskim, zdaniem obu autorów reprezentują typ toporów być może używany przez ludność miejscową od późnego średniowiecza po początek XVIII w. (Bobrov, Khudyakov 2008: 322, ryc. 100: 1–2) (ryc. 2). L.A. Bobrov i Ju.S. Chudjakow dostrzegli jednak, że zabytki te nie mają analogii w strefie południowsyberyjskiej, lecz na zachodzie Syberii. Topory tego kształtu, stosunkowo liczne (kilkadziesiąt zabytków), znane są z tajgi zachodniosyberyjskiej. Datowano je bardzo szeroko: średniowiecze i czasy nowożytne (Solov'yev 1987: 90–97, ryc. 32–33). Trudno więc zaakceptować wniosek, iż były wyrobami mieszkańców stepu. Południowe obszary Niziny Zachodniosyberyjskiej wielokrotnie wchodziły w skład ułusów potomków Czyngis-chana. Tamtejsza ludność, posługująca się własnym orężem i narzędziami, uczestniczyła zapewne wielokrotnie w działaniach militarnych organizowanych przez Mongołów.

Odosobnioną w Azji formę ma pochodzący z „lasostepowego Ałtaju” czekan długości całkowitej 14 cm, charakteryzujący się bardzo długą brodą (19 cm) z łukowatym ostrzem sięgającym znacznie powyżej linii osady, mającej poszerzone w górę i dół boki, z krótkim młotkiem, kwadratowym w przekroju (ryc. 3). W.W. Gorbunov i A.A. Tiszkin datowali go na XIII–XIV w. (Gorbunov, Tishkin 1998: ryc. 41). L.A. Bobrov i Ju.S. Chudjakow włączyli okaz do puli późnośredniowiecznych militariów koczowników Wielkiego Stepu, choć dostrzegli jego nietypową formę, niespotykaną na terenach azjatyckich. Wskazali, iż czekany takie były popularne w Bułgarii Nadwołżańskiej w późnym średniowieczu i podkreślili, że nie można stwierdzić, jak i kiedy przeniknęły na południe Syberii (Bobrov, Khudyakov 2008: 322, ryc. 102: 4). Próżno jednak, jak dotąd, szukać na terenach nadwołżańskich

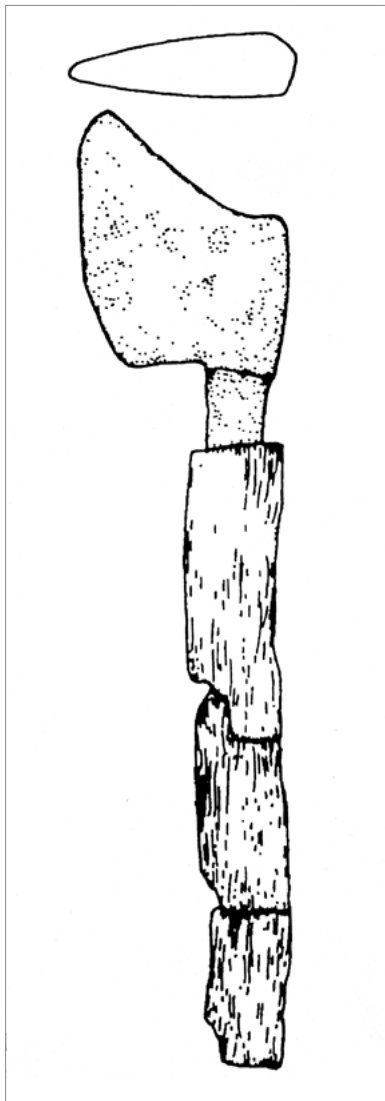
bliskiej analogii do omawianego zabytku. W trakcie badań archeologicznych niektórych grodzisk Bułgarii Nadwożańskiej znaleziono czekany z łukowatymi ostrzami, wystającymi powyżej linii osad, mające poszerzone w górę i dół ścianki boczne oraz prostokątne w przekroju młotki, ale nie mają one znacznie wydłużonej brody, co jest cechą charakterystyczną altajskiego zabytku. Ostrza ich są wyraźnie krótsze (np. 10 cm). Na terenach Bułgarii Nadwożańskiej są one bardzo rzadkie i datowane na wczesne średniowiecze. A.Ch. Chalikow wskazuje na wieki od X po XIII w. (Khalikov 1985: 182, tabl. LXI:1), a S.A. Pletneva uznaje je za pochodzące z X i początków XI w. (Pletneva 1981: ryc. 52: 120).

Czekany najbardziej zbliżone kształtem do zabytku z Altaju, mające znacznej długości brody, pochodzą z Europy Środkowej i Południowej: terenów dzisiejszej Polski, Czech, Słowacji, Bułgarii. Są one datowane przez różnych autorów nieco odmiennie. W przypadku okazów polskich sugeruje się przedział od IX po XII w. (Nadolski 1954: tabl. XV: 4; Strzyż 2006: 41; Kotowicz 2014: 52; 2018: 115). Zabytki z Czech uznaje się za pochodzące z wieków od VII po początek X (Dostál 1966: 71), ze Słowacji z IX (Ruttikay 1976: 311), zaś z Bułgarii z okresu od drugiej połowy IX po połowę XI (Jotov 2004: 92). Znaleziony na Altaju zabytek należy więc raczej datować na wczesne niż późne średniowiecze, a chronologiczne oceny W.W. Gorbunowa i A.A. Tiszkina, powtórzone bezrefleksyjnie przez L.A. Bobrowa i Ju.S. Chudjakowa, uznać za bezpodstawne. Choć w literaturze spotkać można sugestie łączenia tej formy z Węgrami (Ruttikay) lub Protobułgarami (Jotov), kwestię proveniencji i ewentualnego jej związku ze światem koczowniców wschodnioeuropejskiego stepu uznać należy w chwili obecnej za nierozstrzygniętą, wymagającą dalszych studiów nie tylko gabinetowych, ale przede wszystkim pozyskania większej liczby zabytków. Tym samym nie należy altajskiego zabytku interpretować, jak to zrobili L.A. Bobrow i Ju.S. Chudjakow, jako związanego z późnośredniowiecznym uzbrojeniem koczowniców Wielkiego Stepu.

Odosobnionymi, jak dotąd, znaleziskami z terenów Azji są dwa topory, które zamiast otworów na drzewce mają trzpienie. Okaz o wachlarzowatym, szerokim ostrzu, częściowo w dolnej części odłamanym, odkryto w warstwie datowanej na XIII w., podczas badań Karakorum, jednego z najważniejszych miast imperium mongolskiego (Kiselev, Merpert 1965: 206, ryc. 110; Khudyakov 1991: 139, ryc. 76:3; Świętosławski 1996: 38, tabl. XV:4). Ma on 16,5 cm długości całkowitej i 15 cm

Ryc. 4. Topór z Karakorum (Mongolia).
Za: Kiselev, Merpert 1965.

Ryc. 5. Topór ze Wschodniego Zabajkala (Rosja).
Za: Aseev i in. 1984.

wysokości (ryc. 4). Drugi zabytek ma małe rozmiary. Jego długość całkowita wynosi zaledwie 6 cm, wysokość 8 cm. Zachowało się około trzydziestocentymetrowej długości drewniane stylisko w przekroju okrągłe (ryc. 5). Mimo iż toporek znaleziono na stanowisku Czindant we wschodniej części Zabajkala, w więc już w strefie tajgi (Aseev i in. 1984: tabl. XLI:3), a nie stepu, przez Ju.S. Chudjakowa uznawany jest wraz z wymienionym wyżej zabytkiem z Karakorum za *topory bojowe Mongołów z XIII–XIV w.*, choć z uwagą, że nigdy formy te nie stały się popularne (Khudyakov 1991: 139). Być może w przypadku toporka z Czindant Ju.S. Chudjakow wycofał się z interpretowania go jako należącego do kultury materialnej ludów stepu. W swej wspomnianej już tu wyżej, najnowszej monografii późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego uzbrojenia koczowników Centralnej Azji i południowej Syberii zabytku tego nie uwzględnił (Bobrov, Khudyakov 2008).

Oba okazy, zarówno egzemplarz z Karakorum, jak i z Czindant, choć mające nieco odmienne kształty, charakteryzują się posiadaniem trzpienia i łukowatym ostrzem. Niewątpliwie są to zabytki, w przypadku których nasza wiedza jest wyjątkowo skromna. Podkreślić należy, iż toporom z trzpieniem nie poświęcono, jak dotąd, wiele uwagi. Nie zostały uwzględnione w podstawowych pracach poświęconych późnośredniowiecznym znaleziskom broni obuchowej z Europy Wschodniej i Środkowej. Brak o nich wzmianki np. w mono-

ografiach A.N. Kirpicznikowa czy M. Głoska. Zwrócili na to uwagę P. Kotowicz i A. Michalak w swym artykule poświęconym kilkunastu toporom z trzpieniem, znalezionym na terenach dzisiejszej Polski. Już w tytule tekstu autorzy zaznaczyli swe przekonanie, że okazy te mają charakter militarny. Podkreślając, iż są to

zabytki XIV–XV w., a więc młodsze od trzynastowiecznych ataków mongolskich na ziemię polskie, sformułowali ostrożny sąd o możliwości ich miejscowego wytworzenia, ale pod wpływem inspiracji mongolskich. Zaznaczyli, że stan naszej wiedzy o tej kategorii zabytków jest nikły (Kotowicz, Michalak 2007: 21). Niestety, mimo upływu kilkunastu lat od ukazania się artykułu P. Kotowicza i A. Michalaka nie pojawiły się nowe dane, które mogłyby rzucić nieco więcej światła na kwestię ewentualnych związków późnośredniowiecznych toporów z trzpieniami i łukowatymi ostrzami ze światem koczowników. Spośród wszystkich, dotąd znanych, jedynie zabytek z Karakorum ma bezsporne pochodzenie z terenu Wielkiego Stepu. Jednakże i on nie musi być wyrobem mongolskim. Wachlarzowata forma żelezca w pewnej mierze nawiązuje do kształtów toporów widocznych w ikonografii chińskiej. Być może, pamiętając, iż w Karakorum dominowali rzemieślnicy chińscy, to właśnie w tym kręgu cywilizacyjnym należy poszukiwać tropów proveniencyjnych.

W 1996 r. odkryto w Olen'-Kolodez' koło Woroneża nad Donem (Rosja) grób mężczyzny bogato wyposażony w broń, elementy oporządzenia jeździeckiego, połączone części pasa, połączoną czarkę i szklany amulet. Był tam też żelazny topór ozdobiony motywem dwurogiego zwierzęcia (ryc. 6). Autor odkrycia datował pochówek na koniec XIII i początek XIV w. Wszystkie zabytki, także topór, uznał za miejscowe wyroby rzemieślników Złotej Ordy (Yefimov 1999; 2000; *Altyn urda...* 2000: 68, 218). Analizując obrządek pogrzebowy i oceniając odkryte zabytki, uznał, chyba słusznie, że pochowany mężczyzna należał do elity koczowników złotordyńskich.

Topór ma 14,2 cm długości i 9,5 cm wysokości. Z terenów Wielkiego Stepu nie znamy podobnych egzemplarzy. Najbliższe analogie znaleziono najliczniej na obszarach Europy Środkowej (Nadolski 1954: 45; Świętosławski 2014; Kotowicz 2014: 193; 2018: 62–64), ale też na Rusi (Kirpichnikov 1966: 37), w południowo-wschodnim rejonie nadbałtyckim (Kulakov 1990: 32) i w południowej Skandynawii (Paulsen 1939: 30).

Wyjątkowo efektowną i charakterystyczną cechą zabytku jest bogata, dwustronna inkrustacja, a szczególnie umieszczone na obu stronach żelezca przedstawienia zwierzęcia o długich, wąskich rogach – tura. Znanych jest kilka bardzo bliskich analogi tego wizerunku, powtarzających nie tylko zarys sylwetki zwierzęcia, ale i szczegóły drugorzędne, np. układ pyska, nóg, ogona, kształt rogów itp. Przedstawienia te zdobią głównie topory, ale też jelce mieczy, a nawet kabłąk strzemięcia. Od dwóch wieków trwają studia nad tym motywem ornamentacyjnym i zabytkami, na których go umieszczono. Literatura poświęcona temu tematowi jest bardzo bogata (najnowsze zebranie: Świętosławski 2014; Kotowicz 2018: 62–64). Wśród hipotez dotyczących proveniencji wizerunku i typu toporów, reprezentowanych m.in. przez zabytek z Olen'-Kolodez', dominują sugestie wskazujące na

Ryc. 6. Topór z Olen'-Kolodez' koło Woroneża nad Donem (Rosja).
Za: Yefimov 1999.

Ryc. 7. Topór „znaleziony na Legnickim Polu” (Polska). Za: Jasiński 1988.

Europę Środkową lub tereny nad południowo-wschodnimi wybrzeżami Bałtyku. Jak dotąd, poza odkrywcą topora znad Donu, nikt nie sugerował powstania i Wielkim Stepem. Zabytek ten jest najprawdopodobniej przykładem, bardzo przecież częstego, zjawiska wędrówki przedmiotów w miejsca odległe od rejonów, w których powstały. Topór z Olen'-Kolodez', choć z pewnością u schyłku użytkowania należał do późnośredniowiecznego, stepowego wojownika, nie może być uznany za przykład stepowego oręża. Jest elementem obcym w kulturze materialnej późnośredniowiecznych koczowników Wielkiego Stepu.

W popularnonaukowym opisie najazdów ludów stepu na ziemie polskie w XIII w., pióra T. Jasińskiego, zamieszczona jest fotografia czekana, opisanego jako *topór mongolski z XIII w., znaleziony na Legnickim Polu* (Jasiński 1988: 55) (ryc. 7). Autor nie przedstawił jakiegokolwiek argumentacji takiego sądu. Związaniem zabytku z trzynastowiecznym najazdem mongolskim nie zgodził się

M. Głosek, który datował go na XV w. Uznał za jedyny okaz reprezentujący w jego systematyce toporów późnośredniowiecznych z ziem polskich podtyp 1h, różniący się od podtypu 1g jedynie dłuższą osadą. Nawiązanie do podtypu 1g jest istotne, bowiem jest on stosunkowo licznie reprezentowaną formą czekanów datowanych na ziemiach dzisiejszej Polski na XV, może schyłek XIV w., na terenach Węgier na XIV–XVII w., zaś na Litwie na XIV–XVI w. (Głosek 1996: 30–32). Ważną cechą czekana jest obecność w żelźcu otworu do wyciągania gwoździ, typowego dla zachodnio- i środkowoeuropejskich ciesielskich toporów od późnego średniowiecza po współczesność. Niewiele wiemy o pochodzeniu zabytku. Nie ma o nim wzmianki w publikacjach badań archeologicznych przeprowadzonych na Legnickim Polu (Siedlak 1961; Wolski 2008). Miejsce jego przechowywania jest nieznane (Głosek 1996: 82). Nie ma podstaw do wiązania go z kulturą materialną ludów stepu.

Liczba przedstawionych toporów i czekanów, które w dotychczasowej literaturze były bezpośrednio związane z wojownikami Wielkiego Stepu, jest bardzo skromna. We wszystkich przypadkach domniemanie, iż mogły być one dziełem stepowych wytwórców jest najprawdopodobniej błędne. Nie oznacza to oczywiście, że późnośredniowieczni koczownicy Wielkiego Stepu nie znali i nie używali toporów. Topór to wszak nie tylko broń, ale również, a może nawet częściej, uniwersalne narzędzie, jedno z najstarszych, powszechnie wykonywanych i użytkowanych przez człowieka. Także starożytni i wczesnośredniowieczni koczownicy Wielkiego Stepu wykonywali i posługiwali się toporami, czego dowodzą znalezione archeologiczne. Nie można wątpić, iż również późnośredniowieczni koczownicy topory znali i wykorzystywali. Znikomość o nich informacji, zawartych we wszystkich kategoriach źródeł, a właściwie prawie zupełny ich brak, w pewnej mierze jest wynikiem stanu badań, ale zapewne również odzwierciedleniem funkcji toporów w świecie ówczesnych nomadów. Wzmianki w źródłach pisanych wyraźnie wskazują, że topór dla późnośredniowiecznego stepowego wojownika nie był orężem, a narzędziem zabieranym na wyprawy militarne jako element zestawu przydatnego w działaniach niezwiązanych bezpośrednio z walką, może też, jeżeli wzmianka Jana di Piano Carpiniego odpowiada prawdzie, narzędziem kaźni.

Działania wojenne, zainicjowane w XII w. przez Czyngis-chana i realizowane do końca średniowiecza przez jego następców, doprowadziły do uzależnienia od władzy mongolskiej ludności rozległych terenów Europy Wschodniej i większej części Azji. Spośród osiadłych mieszkańców tych obszarów liczni – siłą lub z własnej woli – dołączyli do wojsk koczowników i uczestniczyli w działaniach wojennych. Wielu z nich z pewnością używało własnych toporów. Niektóre mogły trafić od nich w ręce nomadów, jednak nie powinny być opisywane, jak to niekiedy bywa, jako „broń koczowników”.

Bibliografia

- Altyn urda khezinelere. Sokrovishcha Zolotoy Ordy. The Treasures of the Golden Horde* (2000), Gosudarstvennyy Ermitazh, Sankt-Peterburg (*Алтын урда хэзинэлэре. Сокровища Золотой Орды. The Treasures of the Golden Horde* (2000), Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург).
- Aseev I.V., Kirilov I.I., Kovychев Ye.V. (1984), *Kochevniki Zabaykal'ya v epokhu Srednevekov'ya (po materialam pogrebeniy)*, Izdatelstvo Nauka, Novosibirsk (Асеев И.В., Кирилов И.И., Ковычев Е.В. (1984), *Кочевники Забайкалья в эпоху Средневековья (по материалам погребений)*, Издательство Наука, Новосибирск).
- Bobrov L.A., Khudyakov Yu.S. (2008), *Vooruzheniye i taktika kochevnikov Tsentral'noy Azii i Yuzhnoy Sibiri v epokhu pozdnego srednevekov'ya i rannego novogo vremeni (XV – pervaya polovina XVIII v.)*, Slaviya, Sankt-Peterburg (Бобров Л.А., Худяков Ю.С. (2008), *Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии*

- и Южной Сибири в эпоху позднего средневековья и раннего нового времени (XV – первая половина XVIII в.), Славия, Санкт-Петербург).
- Damdinsuren A. (1990), *Mongolyn zeusgijn товч тууч*, Ulsyn Khevreliin Gazar, Ulaanbaatar.
- Dostál B. (1966), *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*, Academia, Praha.
- Głosek M. (1996), *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa–Łódź.
- Gorbunov V.V., Tishkin A.A. (1998), *Voорuzhenniye naseleniya lesostepnogo Altaya v mongolskoye vremya (XIII–XIV vv.)*, [w:] A.N. Kirpichnikov (red.), *Voyennaya arkhеologiya. Oruzhiye i voyennoye delo v istoricheskoy i sotsiap'noy perspektive*, Санкт-Петербург, s. 262–266 (Горбунов В.В., Тишкин А.А. (1998), *Вооружение населения лесостепного Алтая в монгольское время (XIII–XIV вв.)*, [w:] А.Н. Кирпичников (red.), *Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе*, Санкт-Петербург, s. 262–266).
- Jan di Piano Carpini (1993), *Historia Mongolów*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongolów*, Wydawnictwo Abos, Poznań.
- Jasiński T. (1988), *Przerwany hejnał*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Jotov V. (2004), *Vaорazhenieto i snaryazhenieto ot balgarskoto srednovekovie (VII–XI vek)*, Книгоиздателство ЗОГРАФ, Издателство Абагар, Варна (Йотов В. (2004), *Вооружението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век)*, Книгоиздателство ЗОГРАФ, Издателство Абагар, Варна).
- Khalikov A.Kh. (1985), *Kul'tura Bilyara. Bulgarskiye orudiya truda i oruzhiye X–XIII vv.*, Издателство Наука, Москва (Халиков А.Х. (1985), *Культура Биляра. Българские орудия труда и оружие X–XIII вв.*, Издателство Наука, Москва).
- Khudyakov Yu.S. (1991), *Voорuzheniye tsentraп'noaziatskikh kочевnikov v epokhu rannego i razvıtogo srednovekov'ya*, Издателство Наука, Novosibirsk (Худяков Ю.С. (1991), *Вооружение центральноазиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья*, Издателство Наука, Новосибирск).
- Kirpichnikov A.N. (1966), *Drevnerusskoye oruzhiye. Выр. 2. Коп'я, sulitsy, boyeuyye topory, bulavy, kistenі IX–XIII vv.*, „Arkhеologiya SSSR. Svod arkhеologicheskikh istochnikov”, Е1–36, Leningrad (Кирпичников А.Н. (1966), *Древнерусское оружие. Вып. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв.*, „Археология СССР. Свод археологических источников”, Е1–36, Ленинград).
- Kiselev S.V., Merpert N.Ya. (1965), *Zheleznyye i chugunnyye izdeliya iz Kara-Korumu*, [w:] *Drevnemongol'skiye goroda*, Издателство Наука, Москва, s. 188–215 (Киселев С.В., Мерперт Н.Я. (1965), *Железные и чугунные изделия из Кара-Корума*, [w:] *Древнемонгольские города*, Издателство Наука, Москва, s. 188–215).
- Kotowicz P.N. (2014), *Topory wczesnośredniowieczne z ziem polskich. Katalog źródeł*, Mitel, Rzeszów.
- Kotowicz P.N. (2018), *Early Medieval Axes from the Territory of Poland*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Kotowicz P., Michalak A. (2007), *Late Medieval Battle-Axes with Tangs from the Polish Lands. A Component of Tatar or Local Weaponry?*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, 20, s. 9–21.

- Kulakov V.I. (1990), *Drevosti prussov VI–XIII vv.*, Moskva (Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G1–9) (Кулаков В.И. (1990), *Древости пруссов VI–XIII вв.*, Москва (Археология СССР. Свод археологических источников, G1–9)).
- Nadolski A. (1954), *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu, Łódź–Wrocław.
- Paulsen P. (1939), *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*, Ahnenerbe-Stiftung-Verlag, Berlin.
- Pletneva S.A. (1981), *Ranniye bolgary na Volge*, [w:] S.A. Pletneva (red.), *Stepi Yevrazii v epokhu srednevekovyua*, Arkheologiya SSSR, Moskva, s. 77–79 (Плетнева С.А. (1981), *Ранние болгары на Волге*, [w:] С.А. Плетнева (red.), *Стени Евразии в эпоху средневековья*, Археология СССР, Москва, s. 77–79).
- Rutkay A. (1976), *Waffen und Reiterausrüstung des. 9 bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, (II), „Slovenská Archeológia”, 24.2, s. 245–395.
- Siedlak A. (1961), *Badania archeologiczne w 720 rocznicę bitwy pod Legnicą*, „Z otchłani wieków”, 3, s. 203–209.
- Solov'ev A.I. (1987), *Voyennoye delo korennygo naseleniya Zapadnoy Sibiri*, Izdatelstvo Nauka, Novosibirsk (Соловьев А.И. (1987), *Военное дело коренного населения Западной Сибири*, Издательство Наука, Новосибирск).
- Strzyż P. (2006), *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, 52, s. 7–272.
- Świętosławski W. (1996), *Uzbrojenie koczowników Wielkiego Stepu w czasach ekspansji Mongołów (XII–XIV w.)*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, 40, s. 7–114.
- Świętosławski W. (2002), *The Organization of the Mongols' War Expeditions in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae”, 25, s. 33–38.
- Świętosławski W. (2008), *Wyposażenie późnośredniowiecznych wojowników Wielkiego Stepu*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, 54 (= W. Świętosławski (red.), *Nie tylko broń. Niemilitarne wyposażenie wojowników w starożytności i średniowieczu*), s. 145–159.
- Świętosławski W. (2014), *Topór z wizerunkiem tura z grobu w Olen'-Kolodez' nad Donem – łup ze środkowej Europy*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, 4, s. 33–43.
- Tajna historia Mongołów* (1970), S. Kalużyński (tłum.), Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis as Printed for the First Time by Hakluyt in 1598 Together with Some Shorter Pieces* (1903), wyd. C. R. Beazley, London.
- Wolski K. (2008), *Polskie pola bitew w świetle archeologii*, Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawoczny, Racibórz.
- Yefimov K.Yu. (1999), *Zolotoordynskiye pogrebeniya iz mogil'nika „Olen'-Kolodez'”*, „Donskaya arkheologiya”, 3–4, s. 93–107 (Ефимов К.Ю. (1999), *Золотоордынские погребения из могильника „Olen'-Kolodez'”*, „Донская археология”, 3–4, s. 93–107).
- Yefimov K.Yu. (2000), *Zolotoordynskiye pogrebeniya iz mogil'nika „Olen'-Kolodez'”*, „Rossiyskaya arkheologiya”, 1, s. 167–182 (Ефимов К.Ю. (2000), *Золотоордынские погребения из могильника „Olen'-Kolodez'”*, „Российская археология”, 1, s. 167–182).

Summary

The axes of the late medieval nomads of the Great Steppe have not received much attention so far. Information about them is sparse. There are no iconographic images. Only John de Plano Carpini wrote in his text that the Mongols used axes to kill prisoners. There is information in Mongolian texts that they were used as auxiliary tools during military expeditions. There are several archaeological relics that are sometimes considered nomad axes. However, their closer assessment is negative in this respect. For the late medieval warriors of the Great Steppe, axes were not an important weapon.

Keywords: warriors of the Great Steppe, late medieval, axes, weapon

Witold Świątosławski
Uniwersytet Gdański
Instytut Archeologii i Etnologii
e-mail: witold.swietoslowski@ug.edu.pl

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)